

<https://doi.org/10.18778/8220-870-2.17>

Ewa Kulińska-Sadłocha*

W JAKI SPOSÓB BANKI MOGĄ WSPIERAĆ TRANSFORMACJĘ GOSPODARKI W KIERUNKU MODELU ZRÓWNOWAŻONEGO?

** Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Bankowości, e-mail: ewa.kulinska@uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8183-6111>. Zainteresowania badawcze: zrównowazona bankowość, finanse instytucji kredytowych, controlling bankowy.*

Wprowadzenie

Banki zalicza się do jednych z najważniejszych instytucji w gospodarce rynkowej. Pełnią one rolę pośredników finansowych – gromadzą oszczędności, finansują potrzeby gospodarstw domowych oraz działalność podmiotów gospodarczych, przeprowadzają rozliczenia pieniężne, oferują szereg usług umożliwiających zarządzanie ryzykiem finansowym itp. Banki, realizując te zadania, wpływają na wolumen oraz tempo alokacji kapitału, a w przypadku funkcji związanej z szeroko rozumianym doradztwem finansowym – kształtują decyzje inwestycyjne przedsiębiorców, wpływają na sposoby i kierunki lokowania nadwyżek finansowych, a także zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych. Posiadają ogromny wpływ zarówno na ograniczanie, jak i na powstawanie różnego rodzaju problemów finansowych, a w konsekwencji problemów społeczno-gospodarczych. Działalność banków jest jedną z najbardziej regulowanych w gospodarce. Organy nadzorcze wpływają na funkcjonowanie banków, ustalając zakres, skalę, tryb i warunki działania oraz normy dotyczące sytuacji majątkowo-finansowej. Regulacje nadzorcze (m.in. normy kapitałowe, płynności czy koncentracji kredytów, limity pozycji walutowych, przepisy dotyczące tworzenia rezerw celowych, zasady udzielania gwarancji bankowych itp.) z jednej strony mają na celu ochronę oszczędności ludności oraz podwyższenie poziomu bezpieczeństwa i stabilności całego sektora bankowego, z drugiej służą budowaniu i utrwalaniu społecznego zaufania do banków. Zaufanie buduje się na przekonaniu, że dany bank bezwzględnie przestrzega nie tylko przepisów prawa, lecz także międzynarodowych standardów, reguł i zasad postępowania (Kotliński, Kulińska-Sadłocha, 2010).

Banki od kilkudziesięciu lat dobrowolnie angażują się w różnego rodzaju inicjatywy związane z włączeniem kwestii zrównoważonego rozwoju do swoich strategii biznesowych, jak również finansują realizację lokalnych, regionalnych czy globalnych projektów mających pozytywny wpływ na środowisko i społeczeństwo. W tym czasie zakres tego zaangażowania był zróżnicowany w zależności od podjętych zobowiązań w ramach inicjatyw, obszarów funkcjonowania, podejścia zarządzających czy właścicieli do kwestii zrównoważonego rozwoju. Od kilku lat podejmowane są starania w kierunku unormowania i koordynacji zrównoważonych działań banków, wprowadzane są także regulacje zrównoważonej działalności banków wraz ze szczegółowymi wytycznymi dotyczącymi ich wdrażania i ujawniania efektów. Jest to spowodowane koniecznością zaangażowania banków, które – wraz z innymi podmiotami rynku finansowego – mają tworzyć warunki i mobilizować środki dla finansowania procesu transformacji gospodarki w kierunku modelu zrównoważonego. W grudniu 2019 roku Komisja Europejska ogłosiła plan działania na rzecz zrównoważonej gospodarki UE

– Europejski Zielony Ład (*European Green Deal* – EGD), którego celem jest doprowadzenie do neutralności klimatycznej kontynentu do 2050 roku. Ważnym jego elementem jest ogłoszona w lipcu 2021 roku Strategia dotycząca finansowania transformacji w stronę gospodarki zrównoważonej (*Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy*), która zakłada zwiększenie wkładu sektora finansowego w zrównoważony rozwój oraz zapewnienie podmiotom gospodarczym i konsumentom dostępu do finansowania transformacji. Przedmiotem rozważań w niniejszym rozdziale jest analiza rozwoju koncepcji zrównoważonej bankowości i jej wpływu na transformację gospodarki w kierunku modelu zrównoważonego, m.in.: ukierunkowanie przepływów kapitału na inwestycje celem osiągnięcia zrównoważonego wzrostu gospodarczego, neutralnego dla środowiska i sprzyjającego włączeniu społecznemu. Analizie poddano informacje zawarte na stronach internetowych ważnych dla kształtowania zrównoważonej bankowości inicjatyw oraz wydarzeń, a także raporty niefinansowe i strony internetowe wybranych banków z listy sygnatariuszy Zasad Odpowiedzialnej Bankowości (*UNEP FI Principles for Responsible Banking*), jak: Bayern LB, BNP Paribas, Citibank, Deutsche Bank AG, ING, Santander, Triodos Bank, UBS AG.

Rozwój koncepcji zrównoważonej bankowości

Prospołeczne i prośrodowiskowe inicjatywy i działania banków mają już kilkudziesięcioletnią historię sięgającą lat 70. XX wieku, kiedy to zwrócono uwagę na narastające problemy społeczne i środowiskowe oraz związane z nimi zagrożenia dla cywilizacji (IUCN–UNEP–WWF, 1980)¹. W latach 80. ubiegłego stulecia zaczęto przyjmować w niektórych krajach regulacje dotyczące ochrony gleby, wód i powietrza, nakładające odpowiedzialność na podmioty gospodarcze za zanieczyszczanie środowiska naturalnego, np. w 1980 roku Stany Zjednoczone wprowadziły Comprehensive Environmental Response Compensation and Liability Act – CERCLA, zobowiązujący właścicieli do oczyszczania skażonych terenów, a w kolejnych latach podobne regulacje wprowadzano w wielu krajach na świecie, m.in. Rada Wspólnot Europejskich wydała dyrektywę w sprawie odpowiedzialności za szkody spowodowane odpadami. Negatywny wpływ działalności gospodarczej na środowisko naturalne wiązał się z presją na alokację środków finansowych przez banki w procesach kredytowania oraz znacznym ograniczeniem w niektórych krajach finansowania sektorów

¹ Od 22 kwietnia 1970 roku, kiedy w USA odbył się protest przeciwko degradacji środowiska, co roku na całym świecie w dniu 22 kwietnia obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Ziemi.

uznawanych za niebezpieczne dla środowiska (Jeucken, 2004). Banki zaczęły włączać kwestie środowiskowe w procesy zarządzania ryzykiem kredytowym czy własnej działalności inwestycyjnej oraz – głównie z uwagi na rosnące ceny nośników energii – skrupulatnie monitorować zużycie zasobów w celu obniżenia kosztów eksploatacyjnych (Weber, 2012). Tworzono także stanowiska dedykowane ekologii, np. odpowiedzialne za zużycie energii i innych zasobów naturalnych czy za ocenę finansowanych projektów pod kątem oddziaływania na środowisko naturalne. Po opublikowaniu w 1987 roku raportu Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ (tzw. Raport Brundtland), w którym zdefiniowano pojęcie zrównoważonego rozwoju, oraz zbioru dokumentów Agenda 21 przyjętych na Światowej Konferencji Ochrony Środowiska w Rio de Janeiro w 1992 roku (I Szczyt Ziemi), akcentujących znaczącą rolę banków we wspieraniu zrównoważonego rozwoju, zintensyfikowano działania międzynarodowe (tabela 17.1). Działania te w znacznej mierze były inicjatywami samych banków, głównie dużych instytucji kredytowych działających na wielu rynkach krajowych, a nawet o zasięgu globalnym.

Tabela 17.1. Inicjatywy mające wpływ na kształtowanie zrównoważonej bankowości

Rok	Inicjatywy i działania
1	2
1990	<p>Pierwszy indeks społeczny – Domini 400 Social Index (obecnie MSCI KLD 400).</p> <p>Pierwszy w Europie fundusz ekologiczny Biogronnd Beleggingsfonds utworzony przez holenderski Triodos Bank.</p>
1992	<p>Powstanie UNEP FI (United Nations Environment Programme Finance Initiative) – Inicjatywa Finansowa Programu Narodów Zjednoczonych ds. Środowiska to partnerstwo pomiędzy UNEP a globalnym sektorem finansowym w zakresie przemiany finansów (w tym banków) w zrównoważone oraz finansowania zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego.</p> <p>I Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro – 154 kraje podpisują międzynarodowy traktat środowiskowy mający na celu ograniczenie negatywnego wpływu działalności człowieka na środowisko naturalne.</p> <p>Deklaracja UNEP FI Banking and Environment. Banki podpisując ją, zobowiązały się do prowadzenia działalności w zgodzie ze środowiskiem naturalnym zapewniającej możliwości trwałego rozwoju, a także promującej zagadnienia ochrony środowiska w społeczeństwie (edukacji na rzecz rozwoju świadomości środowiskowej społeczeństwa); podejmowania działań w celu przewidywania i unikania potencjalnych źródeł degradacji środowiska oraz informowania o nich społeczeństwo.</p>

1	2
1994	Konwencja ONZ w sprawie zmian klimatu (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC) – jej celem było ustabilizowanie koncentracji gazów cieplarnianych w atmosferze na takim poziomie, który pozwoliłby zapobiec niebezpiecznej zmianie klimatu przez człowieka.
1996	ISO 14001 – nieobowiązkowy międzynarodowy standard dla systemów zarządzania środowiskiem w organizacjach.
1997	Kyoto Protocol – międzynarodowe porozumienie, ściśle powiązane z UNFCCC, które zobowiązywało sygnatariuszy do przestrzegania wiążących norm redukcji szkodliwych emisji, mające przeciwdziałać globalnemu ociepleniu. Protokół z Kioto wszedł w życie w 2005 roku.
1999	Pierwszy globalny zrównoważony indeks giełdowy (Dow Jones Sustainability World Index) zawierający spółki kierujące się w działalności zasadami zrównoważonego rozwoju.
2000	Milenijne cele rozwoju (UN Millennium Development Goals) – cele dotyczące likwidacji ubóstwa, głodu, nierówności, poprawy zdrowia, edukacji, zapewnienia środowiskowej równowagi oraz globalnego partnerstwa na rzecz rozwoju do realizacji na całym świecie w latach 2000–2015. UN Global Compact – inicjatywa, której celem jest przyjęcie i stosowanie we wszystkich sferach działalności firm 10 zasad z zakresu praw człowieka, standardów pracy, środowiska naturalnego i przeciwdziałania korupcji. Standardy Global Reporting Initiative (GRI) – publikacja najbardziej rozpoznawalnych i najpowszechniej używanych międzynarodowych wytycznych dla raportowania kwestii zrównoważonego rozwoju.
2002	Rekomendacje dla instytucji finansowych UNEP FI na II Szczyt Ziemi (<i>Recommendations from the UNEP Finance Initiatives (FI) Rio Roundtable</i>) – wskazujące na konieczność większego zaangażowania w zrównoważony rozwój, w szczególności w likwidację ubóstwa i dysproporcji w rozwoju regionów. II Szczyt Ziemi w Johannesburgu – wyznaczenie trzech filarów, na których powinien opierać się rozwój społeczno-gospodarczy: gospodarka, społeczeństwo i środowisko; podkreślenie konieczności ograniczenia ubóstwa oraz zwiększenia zaangażowania ze strony państw, świata biznesu, polityki, nauki i społeczeństwa we wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju.
2003	Zasady równikowe (Equator Principles) – wytyczne zarządzania ryzykiem, powszechnie uznane przez instytucje finansowe, powodujące ograniczenie finansowania tylko do tych projektów, które nie będą naruszać zasad społecznej i środowiskowej odpowiedzialności.

Tabela 17.1 (cd.)

1	2
2003	<p>Deklaracja Collevocchio (<i>The Collevocchio Declaration on Financial Institutions and Sustainability</i>) – podpisana przez 103 organizacje pozarządowe z całego świata (głównie społeczne i związane z ochroną środowiska) zobowiązująca banki do działania w interesie społeczeństwa (wspierania ochrony środowiska naturalnego, promowania uniwersalnych praw człowieka oraz sprawiedliwości społecznej).</p>
2006	<p>UN Zasady Odpowiedzialnego Inwestowania (Principles for Responsible Investment – PRI) – zestaw możliwych działań służących włączeniu kwestii środowiskowych, społecznych i ładu korporacyjnego (Environmental, Social, Governance – ESG) do praktyk inwestycyjnych we wszystkich klasach aktywów.</p>
2007	<p>UNEP FI – deklaracja sektora usług finansowych dotycząca zmian klimatu (<i>Declaration on Climate Change by the Financial Services Sector</i>) – zobowiązanie banków do rozpoczęcia działań zapobiegających niekorzystnym zmianom klimatycznym oraz do uwzględniania tego problemu przy podejmowaniu bieżących i strategicznych decyzji.</p> <p>UNEP FI – Wytyczne dotyczące praw człowieka dla sektora finansowego (Human Rights Guidance).</p>
2008	<p>Zasady węglowe (Carbon Principles) – kryteria oceny i szacowania ryzyka węglowego związanego z inwestycjami w tradycyjne zakłady energetyczne opalane węglem.</p>
2009	<p>Global Alliance for Banking on Values (GABV) – sieć współpracy instytucji kredytowych, której celem jest zmiana systemu bankowego tak, aby stał się on bardziej przejrzysty, wspierał zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy ze szczególnym uwzględnieniem potencjału jednostek w budowaniu silniejszych społeczności.</p> <p>System ekzarządzania i audytu (EcoManagement and Audit Scheme – EMAS) – unijny system certyfikacji środowiskowej.</p>
2010	<p>Dokument Vision 2050. The new agenda for business (World Business Council for Sustainable Development – WBCSD) określający długoterminowe wyzwania dla biznesu związane ze zrównoważonym rozwojem oraz identyfikujący szanse rynkowe umożliwiające firmom długoterminowy stabilny rozwój.</p>
2011	<p>Wytyczne ONZ dotyczące biznesu i praw człowieka (UN Guiding Principles on Business and Human Rights) – światowe standardy dotyczące zapobiegania i reagowania na ryzyko związane z nadużyciem praw człowieka w działalności biznesowej.</p>

1	2
2011	<p>Modyfikacja wytycznych OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych z 1976 roku (Guidelines for Multinational Enterprises) – standard odpowiedzialnego prowadzenia działalności biznesowej.</p>
2012	<p>III Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro (Rio+20) – deklaracja zobowiązująca państwa do kontynuacji działań na rzecz budowy globalnej, zielonej gospodarki. Wskazano na konieczność eliminacji ubóstwa i nędzy oraz mobilizacji dodatkowych środków finansowych, w szczególności dla krajów rozwijających się w celu zmniejszenia dysproporcji w rozwoju w stosunku do krajów bogatych. Podjęto decyzję o opracowaniu zestawu Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDGs) oraz przyjęto wytyczne dotyczące polityki zielonej gospodarki.</p> <p>Sustainable Banking Network (SBN) – sieć współpracy na rzecz zrównoważonego rozwoju sektorów bankowych skupiająca banki centralne, organy nadzorcze i stowarzyszenia bankowe z rynków wschodzących.</p>
2014	<p>Inicjatywa RE100 (Renewable Electricity 100%) – inicjatywa globalna zrzeszająca podmioty, które zobowiązały się do pozyskiwania 100% zużywanej przez siebie energii elektrycznej z odnawialnych źródeł (najpóźniej do 2050 roku). Celem inicjatywy jest przyspieszenie przejścia na zeroemisyjne sieci energetyczne w skali globalnej.</p>
2015	<p>Agenda ONZ na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030 zawierająca 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDGs) i 169 zadań.</p> <p>Porozumienie paryskie – ograniczenie wzrostu światowych temperatur w obecnym stuleciu do 2°C oraz podjęcie wysiłków w celu dalszego ograniczenia wzrostu temperatur do 1,5°C ponad poziom sprzed epoki przemysłowej.</p> <p>Grupa zadaniowa ds. ujawnień finansowych związanych z klimatem (Task Force on Climate-related Financial Disclosures – TCFD) utworzona przez Financial Stability Board (FSB) w odpowiedzi na wniosek ministrów finansów grupy G20 i prezesów banków centralnych.</p> <p>UE. Grupa ekspertów wysokiego szczebla ds. zrównoważonych finansów (High-Level Expert Group on Sustainable Finance – HLEG) – doradzanie KE w zakresie finansowania zrównoważonych inwestycji, a także ochrony stabilności systemu finansowego przed zagrożeniami związanymi z otoczeniem.</p>
2016	<p>G20 Grupa badawcza ds. zielonych finansów (Green Finance Study Group – GFSG) – skupiona na możliwościach zwiększenia skali finansowania Celów Zrównoważonego Rozwoju (głównie środowiskowych). Reaktywowana jako grupa robocza (Sustainable Finance Working SFWG) w 2021 roku, w celu koordynacji międzynarodowych wysiłków na rzecz mobilizacji zrównoważonych finansów oraz dalszego dostosowania systemu finansowego do Porozumienia paryskiego i SDGs.</p>

Tabela 17.1 (cd.)

1	2
2017	<p>Rekomendacje TCFD – zestaw dobrowolnych, spójnych zaleceń dotyczących ujawniania informacji mających służyć przedsiębiorstwom do przekazywania inwestorom, pożyczkodawcom i ubezpieczycielom wiarygodnych informacji o ryzykach finansowych związanych z oddziaływaniem na klimat.</p> <p>UNEP FI Strategia na rzecz kwestii społecznych – strategia w obszarze praw człowieka oraz kwestii społecznych, która ma zapewnić bardziej holistyczne podejście instytucji finansowych do tych kwestii, a także uwzględnić je w kształtowaniu zrównoważonych finansów.</p> <p>Network for Greening the Financial System (NGFS) – sieć współpracy banków centralnych na rzecz zazielenienia systemu finansowego.</p> <p>UNEP FI Inicjatywa Pozytywnego Wpływu (Positive Impact Initiative – PII) – zasady dotyczą zapewnienia pozytywnego wpływu podmiotów gospodarczych i instytucji finansowych na filary zrównoważonego rozwoju (ekonomiczny, środowiskowy i społeczny), również zidentyfikowania i złagodzenia potencjalnego negatywnego wpływu.</p>
2018	<p>UE. Techniczna Grupa Ekspertów Komisji Europejskiej (TEG) – wspieranie KE w opracowaniu jednolitego systemu klasyfikacji zrównoważonej działalności gospodarczej, unijnego standardu obligacji ekologicznych, metodologii wskaźników niskoemisyjności oraz wskaźników ujawniania informacji związanych z klimatem.</p> <p>UE. Plan działania: finansowanie zrównoważonego wzrostu gospodarczego, uwzględniający kluczową rolę systemu finansowego, w tym banków.</p> <p>UE. Grupa ekspertów państw członkowskich ds. zrównoważonych finansów (Member States Expert Group (MSEG) on Sustainable Finance) skupiająca ekspertów ds. rynku finansowego i środowiska z państw członkowskich, aby umożliwić skuteczną koordynację inicjatyw zrównoważonego finansowania na poziomie europejskim i krajowym oraz pomóc KE we wdrażaniu przepisów i polityk UE związanych ze zrównoważonymi finansami.</p>
2019	<p>UNEP FI Zasady Odpowiedzialnej Bankowości (Principles for Responsible Banking – PRB) – globalny standard odpowiedzialności w bankowości, wskazują one sposób dostosowania praktyk biznesowych i strategii banków do celów społeczeństwa wyrażonych w Celach Zrównoważonego Rozwoju oraz Paryskim Porozumieniu Klimatycznym.</p>
2019	<p>Międzynarodowa Platforma Zrównoważonego Finansowania (International Platform on Sustainable Finance – IPSF) – forum dialogu między decydentami, którego ogólnym celem jest zwiększenie ilości kapitału prywatnego inwestowanego w projekty zrównoważone środowiskowo.</p>

1	2
2019	Zasady Posejdoma (Poseidon Principles) – ramy do uwzględniania kwestii klimatycznych w decyzjach kredytowych w celu promowania dekarbonizacji żeglugi międzynarodowej.
2020	EU. Europejski standard obligacji ekologicznych (European Green Bond Standard – EUGBS). UE. Platforma Zrównoważonego Finansowania – organ doradczy KE w zakresie realizacji celów i polityki zrównoważonego rozwoju .
2021	UNEP FI Net Zero Banking Alliance – zobowiązanie banków do dostosowania swoich portfeli kredytowych i inwestycyjnych do zerowych emisji netto do 2050 roku. UNEP FI Blue Finance – zobowiązanie banków do prowadzenia działalności kredytowej i inwestycyjnej w zgodzie z Celem Zrównoważonego Rozwoju SDG14: Życie pod wodą.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych na stronach internetowych UNEP FI (<https://www.unepfi.org>), stronach internetowych poszczególnych inicjatyw oraz Borys, 2000; Kulińska-Sadłocha, 2009; Ziolo, 2017a.

Z analizy podejmowanych działań i inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju wynika, że z początkiem lat 90. XX wieku banki zaczęły badać i wykorzystywać możliwości biznesowe związane ze zrównoważonym rozwojem. Efektem tego było m.in. pojawienie się w ofertach banków usług i produktów finansowych dedykowanych inicjatywom prośrodowiskowym i społecznym, zwanych usługami lub produktami zrównoważonymi. Ich udział w portfelach banków systematycznie wzrastał. Motywem promowania takiej oferty przez banki było ograniczenie zużycia zasobów oraz kosztów ryzyka środowiskowego i społecznego (jako komponentów ryzyka kredytowego i inwestycyjnego) czy pozyskanie większej liczby klientów, głównie w celu maksymalizacji zysku banku, wartości dla akcjonariuszy. Równocześnie funkcjonowały banki, dla których najważniejsze było prowadzenie działalności bez naruszania interesów społecznych i środowiskowych (zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju), a także wykorzystanie gromadzonego kapitału (oszczędności) na finansowanie realnej gospodarki i osób wykluczonych z tradycyjnych instytucji kredytowych (Milano, 2011; Weber, 2021). Tego typu instytucje określane jako banki etyczne, społeczne czy zrównoważone tworzone od lat 70. XX wieku (m.in.: Freie Gemeinschaftsbank, Grameen Bank, GLS Bank, Nedbank, Oickocredit, Sunrise Bank, Shorebank, Triodos Bank). Zwykle były to banki należące do grupy podmiotów małych lub średnich, działające lokalnie, często mające status spółdzielni. Charakterystyczne

dla misji spółdzielczości wartości i konstytutywne zasady bardzo dobrze wpisują się w koncepcję zrównoważonego rozwoju (Giagnocavo i in., 2012; Kulińska-Sadłocha, Szambelańczyk, 2014).

Z czasem wzrastała świadomość co do roli banków jako ważnych podmiotów finansujących zrównoważony wzrost gospodarczy (Jeucken, Bouma, 1999; Pisano i in., 2012). Pojawiło się wiele inicjatyw mających na celu zintegrowanie kwestii ochrony środowiska, odpowiedzialności społecznej z sektorem finansowym (m.in.: w ramach UNEP FI). Z przyczyn wizerunkowych, choć nie tylko, banki chętnie podpisywały deklaracje w tym zakresie, instytucje okołobankowe opracowywały dedykowane bankom wytyczne czy zasady odpowiadające ogólnym standardom zrównoważonego rozwoju. Inicjatywy i wynikające z nich zobowiązania bardzo dobrze odpowiadały założeniom ochrony środowiska czy respektowaniu koncepcji prospołecznych, jednak realne działania banków w tym zakresie były znacznie mniej widoczne (Environment Foundation, 1996; Jeucken, 2004). Nierzadko banki podejmowały liczne zrównoważone działania, ale jednocześnie, inwestując czy udzielając kredytów, przyczyniały się do negatywnego wpływu na środowisko naturalne i społeczeństwo, np. prowadząc do rozwoju motoryzacji, masowego wytwarzania wyrobów jednorazowego użytku i kumulacji odpadów, wzrostu cen żywności (instrumenty spekulacyjne) czy narastania dysproporcji w poziomie życia, również między krajami.

Istotne zmiany w podejściu banków do kwestii zrównoważonego rozwoju nastąpiły w wyniku globalnego kryzysu finansowego lat 2007–2009. Po wybuchu kryzysu banki zostały poddane ostrej krytyce nie tylko z uwagi na jego wywołanie, ale także z powodu odejścia od służebnej roli wobec gospodarki i społeczeństwa. Obarczono je odpowiedzialnością za pogorszenie sytuacji i upadłość przedsiębiorstw, likwidację miejsc pracy, załamanie wymiany międzynarodowej, odpływ kapitału zagranicznego z rynków wschodzących czy pogłębianie różnic społecznych. W mediach systematycznie zaczęły pojawiać się negatywne informacje o bankach i bankierach, np. o: manipulowaniu stawkami procentowymi na rynkach finansowych, wykorzystywaniu dominującej pozycji wobec klientów, oferowaniu ryzykownych produktów w formach podobnych do lokat bankowych, defraudacji i praniu „brudnych” pieniędzy czy nieetycznym zachowaniu wobec klientów (wykorzystywanie przez pracowników banku asymetrii informacji w celu sprzedaży usługi, zmywy dotyczące prowizji i opłat, kontrowersyjne klauzule w umowach). W opinii wielu środowisk był to dowód chciwości nieliczący z propagowanym wizerunkiem banku jako instytucji zaufania publicznego czy lansowanymi koncepcjami społecznej odpowiedzialności i zrównoważonego rozwoju (Kulińska-Sadłocha, 2014, s. 112). Ponadto okazało się, że banki prowadzące działalność w sposób odpowiedzialny (banki określane jako etyczne,

społeczne, zrównoważone) nie poniosły strat, a zainteresowanie ich usługami w czasie kryzysu znacznie wzrosło (Benedikter, 2011)².

Po kryzysie rozpoczął się etap intensywnej współpracy rządów, organów grup integracyjnych na rzecz zrównoważonego rozwoju, a także następowała jej instytucjonalizacja. Od ogłoszenia w 2015 roku Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDGs) oraz podpisania Porozumienia Klimatycznego w Paryżu zrównoważony rozwój stał się deklarowanym przez wiele krajów priorytetem, a największym problemem – zapewnienie finansowania transformacji w stronę gospodarki zrównoważonej. Międzynarodowe organizacje finansowe, państwa, banki centralne i regulatorzy zaczęli podejmować działania na rzecz budowy zrównoważonego systemu finansowego (w tym zrównoważonego sektora bankowego) oraz przygotowania instrumentów dla aktywnego wspierania przez instytucje finansowe zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Utworzono sieci współpracy w tym zakresie (m.in. TCFD, GFSG, HLEG, NGFS, TEG, IPSF), Komitet Bazylejski ds. Nadzoru Bankowego (Basel Committee on Banking Supervision – BCBS) tworzący międzynarodowe ramy regulacyjne dla banków zaczęły uwzględniać zagrożenia wynikające z kwestii ESG w swoich standardach, a krajowe organy nadzorcze w regulacjach działalności bankowej³. Ponadto w ramach inicjatywy UNEP FI we wrześniu 2019 roku przyjęto opracowane

² Przeprowadzone analizy wykazały dodatnią korelację między zrównoważoną działalnością przedsiębiorstw, w tym banków, i ich stabilną wyceną, jak również efektywnością. Analiza notowań uwzględniająca czas kryzysu przemawia na korzyść spółek kierujących się w działalności zasadami zrównoważonego rozwoju. W ciągu 5 lat (2005–2010) Dow Jones Sustainability World Index wzrósł (w euro) o prawie 8%, podczas gdy MSCI World (szeroki indeks 1500 spółek rynków krajów rozwiniętych) o niecały 1%. Raporty publikowane przez US SIF – The Forum for Sustainable and Responsible Investment, <https://www.ussif.org/pubs>; GABV, 2019; Przychodzeń, 2013, s. 115–199; UNEP FI, 2019.

³ Regulacje nadzorcze w zakresie zrównoważonej bankowości w niektórych krajach mają już wieloletnią tradycję, często towarzyszą im wytyczne dotyczące ich wdrażania i ujawniania informacji, np. Chiny (2012) – ograniczenie możliwości banków do finansowania przedsiębiorstw negatywnie oddziałujących na środowisko naturalne; Nigeria (2012) – quazi-obowiązkowe dla banków zasady zrównoważonej bankowości; Brazylia (2014) – regulacje zabraniają finansowania projektów, które naruszają przepisy dotyczące wylesiania i korzystania z pracy przymusowej w regionie Amazonii; Peru (2015) – ustanowienie minimalnych wymogów dotyczących zarządzania ryzykiem społecznym i środowiskowym; Wietnam (2015) – dyrektywa zobowiązująca wszystkie instytucje finansowe do ustanowienia systemu zarządzania ryzykiem środowiskowym i społecznym, a także do opracowania innowacyjnych produktów umożliwiających kredytowanie działalności biznesowej przyjaznej dla środowiska i społeczeństwa.

przez 28 banków (w tym 6 banków z aktywami powyżej 1 bln USD) Zasady Odpowiedzialnej Bankowości ZOB (Principles for Responsible Banking – PRB), których sygnatariuszami stało się ponad 240 banków z całego świata (UNEP FI, 2019).

Główne obszary działań wspierających transformację w kierunku zrównoważonej gospodarki

Proces transformacji działalności podmiotów oraz gospodarki w zrównoważoną wymaga finansowania, czyli mobilizacji dodatkowych środków finansowych. Wiąże się to z koniecznością ograniczenia finansowania podmiotów i projektów mających negatywny wpływ na środowisko naturalne oraz społeczeństwo i przekierowania środków pieniężnych na projekty i inwestycje zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Banki, wykonując swoje tradycyjne funkcje (rozliczeniową, mobilizacji oszczędności, kredytową), mają możliwości wpływu na wolumen, tempo oraz kierunki alokacji kapitału, decyzje inwestycyjne przedsiębiorców, sposoby i kierunki lokowania nadwyżek, a także zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych. Kluczowe działania w tym zakresie podejmowane są przez banki w dwóch podstawowych obszarach: produktów i usług finansowych oraz zarządzania ryzykiem (Chain Reaction Research, 2017).

Zarządzanie ryzykiem ESG

Działania banków na rzecz zrównoważonego rozwoju związane są z włączeniem kwestii środowiskowych, społecznych i ładu korporacyjnego (ESG) do procesów podejmowania decyzji (zarówno strategicznych, jak i operacyjnych) we wszystkich obszarach działalności banku. Ryzyko wynikające z kwestii ESG określane jako ryzyko dla zrównoważonego rozwoju stanowi coraz poważniejsze wyzwanie dla działalności banku. Zgodnie z definicją przyjętą w dokumentach unijnych ryzyko dla zrównoważonego rozwoju oznacza sytuację lub warunki środowiskowe, społeczne lub związane z zarządzaniem, które – jeżeli wystąpią – mogłyby mieć, rzeczywisty lub potencjalny, istotny negatywny wpływ na wartość inwestycji. Natomiast czynniki zrównoważonego rozwoju oznaczają kwestie środowiskowe, społeczne i pracownicze, kwestie dotyczące poszanowania praw człowieka oraz przeciwdziałania korupcji czy przekupstwu (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/2088). Przy czym ryzyko środowiskowe można zdefiniować jako niepewność związaną z prawdopodobieństwem wystąpienia negatywnego zdarzenia, które spowoduje degradację środowiska

naturalnego, i wynikające z tego skutki (np. utrata miejsca zamieszkania, źródła dochodu, majątku, zdrowia). Analogicznie ryzyko społeczne można określić jako niepewność związaną z prawdopodobieństwem wystąpienia negatywnego zdarzenia, które zakłóci funkcjonowanie w grupach czy strukturach społecznych. Natomiast ryzyko ład korporacyjnego to niepewność łącząca się z prawdopodobieństwem wystąpienia negatywnego zdarzenia, które zakłóci funkcjonowanie instytucji czy kontrolę jej działalności i związane z tym skutki (np. zmniejszenie przychodów, obniżenie wartości aktywów, wzrost kosztów). Niewłaściwie zidentyfikowane, ograniczane, czy też monitorowane ryzyko ESG może doprowadzić bank do znaczących strat finansowych (Zioło, 2017b, s. 99–103).

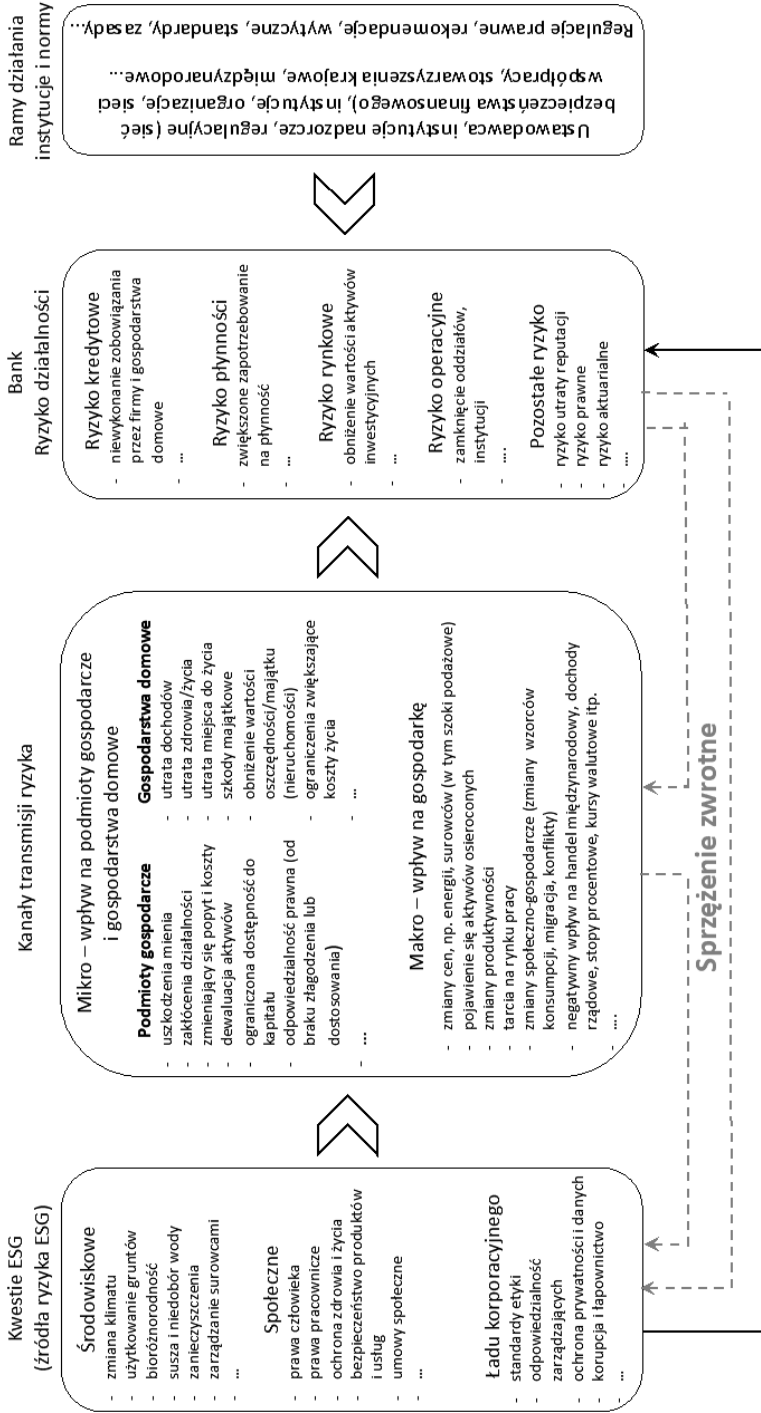
Banki są narażone na ryzyko ESG bezpośrednio oraz pośrednio poprzez materializację tego ryzyka u swoich klientów lub kontrahentów, m.in. dostawców, banków korespondentów czy partnerów transakcji finansowych (rysunek 17.1).

Ryzyko ESG wpływa w różnym stopniu na wszystkie pozostałe ryzyka finansowe i niefinansowe w banku, głównie: kredytowe, rynkowe, operacyjne, płynności, zgodności, reputacyjne (KPMG, 2021). Z uwagi na to, że banki są największymi kredytodawcami, zarządzanie przez nie ryzykiem ESG ma duże znaczenie dla stabilności finansowej – warunku koniecznego dla zrównoważonego wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego (Epstein, 2005; Zioło 2020, s. 130–131). Następstwem negatywnego oddziaływania ryzyka ESG na podmioty gospodarcze i gospodarstwa domowe mogą być zaburzenia w działalności banków skutkujące zaburzeniami w systemie finansowym i problemami z zachowaniem jego stabilności, np. konflikty zbrojne, katastrofy naturalne o dużym zasięgu, pandemia.

Ustawodawcy, banki centralne, nadzór bankowy poprzez odpowiednie regulacje, prowadzoną politykę, rekomendacje, wytyczne itp. mogą wpływać na decyzje kredytowe i inwestycyjne zarówno banków, jak i pośrednio na zachowania podmiotów gospodarczych, odpowiednio je ukierunkowując (Monnin, 2018).

Banki oddziałują na źródła ryzyka ESG w sposób bezpośredni i pośredni (rysunek 17.2).

Bezpośrednie oddziaływanie jest ściśle związane z organizacją i zarządzaniem bankiem. Natomiast pośrednie dotyczy wykorzystywania przez bank możliwości i sposobów kształtowania zrównoważonych postaw i zachowania swoich klientów (indywidualnych, podmiotów gospodarczych, instytucji), kontrahentów, pracowników czy innych interesariuszy. Jest to możliwe dzięki uwzględnieniu kwestii ESG w procedurach decyzyjnych (kredytowych, inwestycyjnych, zarządczych), kryteriach doboru dostawców, ofercie produktów i usług, a także w działaniach edukacyjnych i informacyjnych mających na celu podniesienie świadomości zrównoważonego rozwoju – uświadomienie interesariuszom negatywnych dla środowiska skutków ich działalności oraz wskazanie na możliwości i kierunki ich wpływu na realizację celów SDG i na zmiany klimatyczne (EBA, 2021).

Bezpośrednie oddziaływanie

Rysunek 17.1. Bezpośrednie i pośrednie oddziaływanie kwestii ESG na ryzyko działalności bankowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie NGFS, 2021.

Wpływ bezpośredni

związany z zarządzaniem zasobami własnymi banku (rzeczowymi, kapitałowymi, kadrowymi, informacyjnymi)

- oszczędności zasobów rzeczowych wykorzystywanych do prowadzenia działalności, a związanych ze zużyciem surowców naturalnych (m.in. energii, gazu, paliw płynnych, wody, papieru itp.)
- ograniczenia emisji zanieczyszczenia powietrza, wody lub gleby przez szkodliwe substancje (np. emisja gazów cieplarnianych, detergenty, odpady)
- nabywanie zasobów rzeczowych spełniających normy środowiskowe i od dostawców respektujących zasady ESG
- spełnianie lokalnych, krajowych i międzynarodowych przepisów związanych z kwestiami ESG
- przestrzeganie praw pracowniczych
- zapewnienie pracownikom higienicznego i bezpiecznego środowiska
- wdrożenie standardów/norm środowiskowych oraz w zakresie bezpieczeństwa informacji (np. ISO, EMAS)
- wprowadzenie procedur przeciwdziałających łapówkarstwu i wymuszeniom
- niedyskryminowanie i budowanie trwałych, opartych na wzajemnym zaufaniu relacji z klientami
- oferta zrównoważonych usług i produktów finansowych, w tym dla grup społecznych z różnego powodu wykluczonych z systemu bankowego
- eliminowanie transakcji o możliwym negatywnym wpływie ESG
- wdrożenie do procedur kredytowych i inwestycyjnych kryteriów ESG i włączenie do umów klauzul, np. oświadczeń i gwarancji związanych z tymi kryteriami
- wykluczenie lub ograniczenie finansowania działalności gospodarczych narażonych na wysokie ryzyko ESG
- eliminowanie kontrahentów nieuwzględniających w działalności zasad ESG
- aktywne uczestnictwo w regionalnych, krajowych czy międzynarodowych programach środowiskowych i społecznych
- działania edukacyjne, informacyjne, promocyjne i sponsoring zgodny z celami SDGs
- zapewnienie informacji dotyczących produktów i usług, cen, informacji marketingowych spełniających wymogi prawne i w sposób zrozumiały dla klientów

Wpływ pośredni

związany z oddziaływaniem banku na zachowania i funkcjonowanie klientów i kontrahentów, także pozostałych interesariuszy

Rysunek 17.2. Formy bezpośredniego i pośredniego wpływu banku na kwestie ESG – przykłady

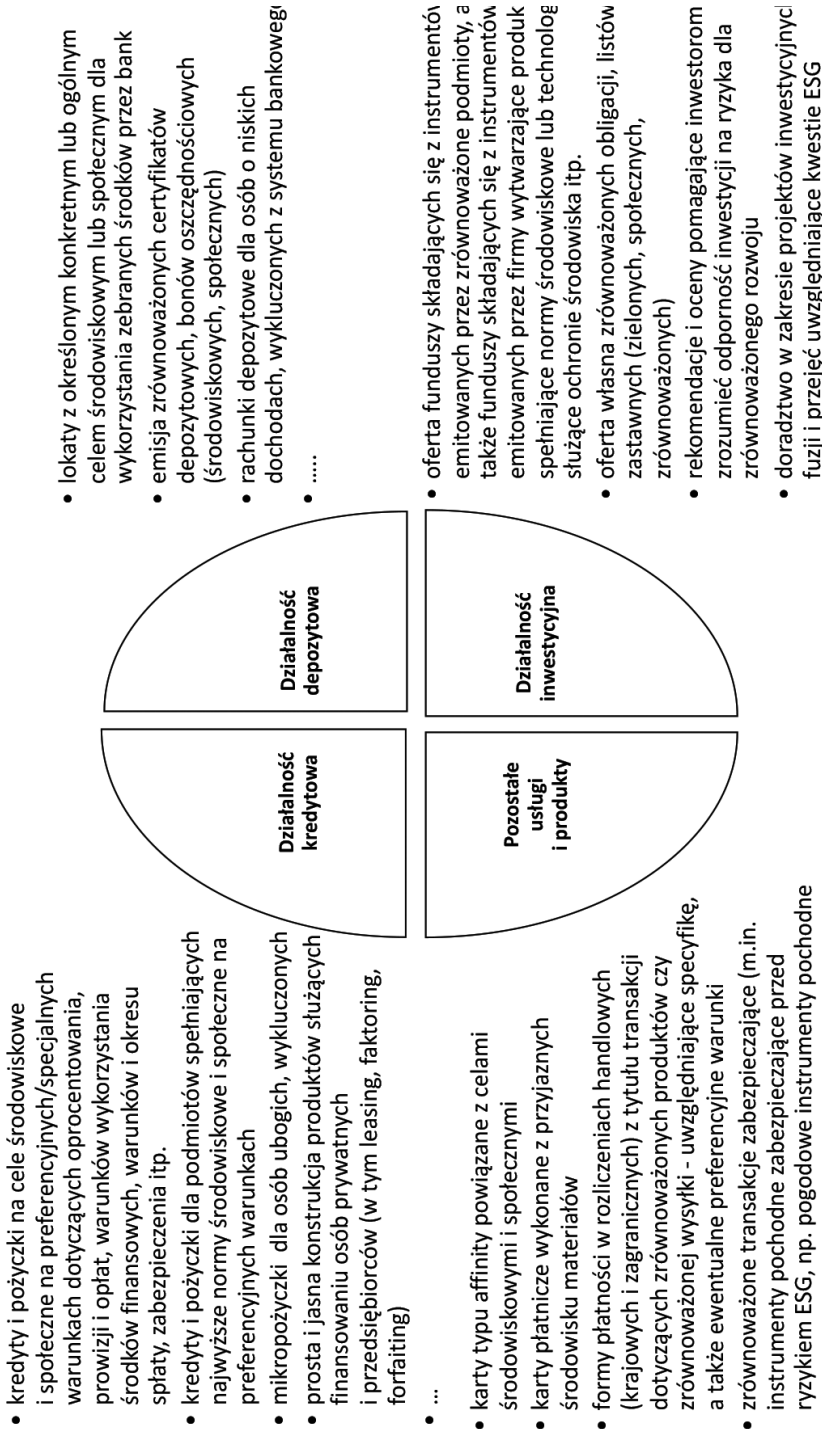
Źródło: opracowanie własne.

Z doświadczeń banków wynika, że źródłem największego bezpośredniego oddziaływania na środowisko jest zużycie energii, podróże służbowe (samochodowe, samolotowe), które wiążą się ze zużyciem surowców naturalnych (w tym węgla, ropy naftowej, gazu) i jednocześnie emisją CO₂, zużycie papieru oraz odpady i śmieci. Szczególną uwagę banki przywiązują do zużycia energii, które rośnie wraz z rozwojem automatyzacji pracy, jak i bankowości elektronicznej. Banki podejmują szereg działań mających na celu wyeliminowanie negatywnego wpływu ich działalności na środowisko naturalne, zmiany klimatu, a jeżeli jest ono nieuniknione – wykorzystują możliwości jego zredukowania, złagodzenia bądź zrekompensowania (np. współfinansowanie budowy ścieżek rowerowych, sadzenie drzew – zalesianie). Wśród działań zmniejszających bezpośrednią emisję gazów cieplarnianych banki wymieniają najczęściej: podwyższenie efektywności energetycznej urządzeń elektrycznych, redukcję zużycia energii (mobilizowanie pracowników do oszczędności energii), kierowanie się przy zakupie urządzeń biurowych zużyciem energii), ograniczenie podróży przez wykorzystanie tele- i wideokonferencji, finansowanie pracownikom przejazdów środkami komunikacji miejskiej, zastąpienie samolotowych podróży służbowych na krótkich odcinkach podróżami kolejowymi, wprowadzenie limitów zużycia paliwa przez samochody firmowe i/lub partycypacja w kosztach jego zakupu przez pracownika, systematyczna wymiana samochodów służbowych na hybrydowe czy elektryczne, zwiększenie wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, zwiększenie wykorzystania papieru produkowanego z makulatury.

Banki w coraz większym stopniu będą ponosić konsekwencje i koszty ryzyka ESG, będącego przyczyną zakłóceń w funkcjonowaniu swoich klientów i kontrahentów. Dlatego w ich interesie jest również mobilizowanie podmiotów do podejmowania działań w celu identyfikowania, monitorowania, a także ujawniania ryzyka ESG w działalności, co ma kluczowe znaczenie dla właściwej wyceny aktywów oraz alokacji inwestycji, szczególnie o bardzo długich terminach.

Zrównoważone produkty i usługi finansowe

Banki tworzą oferty zrównoważonych usług i produktów kredytowych, depozytowych, inwestycyjnych i pośredniczących, których zadaniem jest zaspokojenie potrzeb klientów przy jednoczesnym wsparciu realizacji celów SDGs (rysunek 17.3).

Rysunek 17.3. Zrównoważone usługi i produkty bankowe (przykłady)

Źródło: opracowanie własne.

Zrównoważone usługi i produkty bankowe umożliwiają pozyskanie i wykorzystanie oszczędności jednostek i podmiotów gospodarczych, a także przekierowanie inwestycji prywatnych w przedsięwzięcia realizujące Cele Zrównoważonego Rozwoju (Dziawgo, 2010, s. 137–158; Laskowska, 2019, s. 112). Oszczędności gromadzone w ramach zrównoważonych produktów oszczędnościowych są wykorzystywane przez bank na finansowanie konkretnej (jeżeli została wskazana w produkcie oszczędnościowym) działalności spełniającej kryteria zrównoważonej, np. zrównoważonej środowiskowo według kryteriów Taksonomii UE, czyli systemu klasyfikacji przyjaznej dla środowiska działalności gospodarczej (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852), wytycznych ICMA (International Capital Market Association) czy MSCI (Morgan Stanley Capital International). Zrównoważone usługi i produkty muszą cechować się przede wszystkim użytecznością oraz transparentnością i zrozumiałością dla klienta, który powinien mieć możliwość zweryfikowania celu lub celów zrównoważonego rozwoju, do których przyczyniają się wykorzystywane przez bank, a zdeponowane przez niego środki finansowe, czy też, w jakim stopniu (całościowo czy częściowo) nabyte przez niego produkty inwestycyjne przyczyniają się do finansowania zrównoważonej działalności gospodarczej.

Podsumowanie

Z uwagi na specyfikę działalności (m.in. oparcie na zaufaniu społecznym) i rolę, jaką banki odgrywają w gospodarce, należą one do instytucji o znacznych możliwościach oddziaływania na otoczenie, w tym na efektywną zmianę struktury finansowania z działań szkodliwych dla środowiska naturalnego i społeczeństwa na działania zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Mogą tego dokonać poprzez zarządzanie ryzykiem finansowym obejmującym ryzyko ESG, a także oferowanie zrównoważonych usług i produktów bankowych. Zarządzając ryzykiem, banki mają istotny wpływ albo na ograniczanie, albo na narastanie różnego rodzaju problemów finansowych, a w konsekwencji problemów społeczno-gospodarczych, w tym także na ograniczanie lub stymulowanie zrównoważonej przedsiębiorczości. Oferta usług i produktów zrównoważonych czy procedury kredytowe uwzględniające kwestie ESG z jednej strony mogą odpowiadać na wyzwania cywilizacyjne, z drugiej zaspakając potrzeby klientów z uwzględnieniem funkcji edukacyjnej, wychowawczej, edukacyjnej, a nawet – w przypadku kredytów – dyscyplinującej. Banki, wpływając na zachowania swoich klientów (indywidualnych, gospodarstw domowych, podmiotów gospodarczych, instytucji) i kontrahentów, mogą skutecznie wspierać eliminację, a przynajmniej

ograniczenie modeli produkcji lub konsumpcji negatywnie oddziałujących na kwestie ESG oraz promować wzorce chroniące środowisko, czy też kształtować świadomość zrównoważonego rozwoju (Sztumski, 2011).

Bibliografia

- Benedikter R. (2011), *European Answers to the Financial Crisis: Social Banking and Social Finance*, Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford, Spice, https://www.researchgate.net/publication/248388817_Social_Banking_and_Social_Finance (dostęp: 2.09.2021).
- Borys G. (2000), *Ryzyko ekologiczne w działalności banku*, Biblioteka Menedżera i Bankowca, Warszawa.
- Chain Reaction Research (2017), *Sustainable Banking Initiatives: Regulators' Role in Halting Deforestation*, <https://chainreactionresearch.com/wp-content/uploads/2017/07/sustainable-banking-initiatives-regulators-role-in-halting-deforestation-170714.pdf> (dostęp: 6.09.2021).
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2021), *Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy* (COM (2021) 390) final, 6.07.2021, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9f5e7e95-df06-11eb-895a-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (dostęp: 4.09.2021).
- Dziawgo L. (2000), *Zielony rynek finansowy*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- EBA (2021), *EBA Report on Management and Supervision of ESG Risks for Credit Institutions and Investment Firms*, EBA/REP/2021/18, https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Reports/2021/1015656/EBA%20Report%20on%20ESG%20risks%20management%20and%20supervision.pdf (dostęp: 17.08.2021).
- Environment Foundation (1996), *Banking, the Environment and Sustainable Development*, <http://www.environmentfoundation.net/consultations/1996-sustainable-banking.htm> (dostęp: 12.07.2021).
- Epstein G. (2005), *Central Banks as Agents of Economic Development*. Political Economy Research Institute (PERI), University of Massachusetts, https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1083&context=peri_workingpapers (dostęp: 28.07.2021).
- GABV (2019), *Do Sustainable Banks Outperform? Driving Value Creation through ESG Practices*, <https://www.gabv.org/the-impact/research/real-economy-real-returns-research> (dostęp: 15.08.2021).

- Giagnocavo C., Genes S., Sforzi J. (2012), *Cooperative Bank Strategies for Social Economic Problem Solving: Supporting Social Enterprise and Local Development*, „Annals of Public and Cooperative Economics”, t. 83 (3), s. 281–315.
- IUCN-UNEP-WWF (1980), *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, <https://www.iucn.org/content/world-conservation-strategy-living-resource-conservation-sustainable-development> (dostęp: 15.08.2021).
- Jeucken M. (2004), *Sustainability in Finance. Banking on the Planet*, Eburon, Delft.
- Jeucken M., Bouma J. (1999), *The Changing Environment of Banks*, GMI Theme Issue: *Sustainable Banking: The Greening of Finance*, „Greener Management International”, t. 27, s. 20–35.
- Kotliński G., Kulińska-Sadłocha E. (2010), *Zaufanie jako element rozwoju nowego systemu bankowego w Polsce*, [w:] *Stabilizowanie sektora bankowego w okresie kryzysu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, nr 155, red. A. Janc, Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań, s. 144–161.
- KPMG (2021), *ESG Risks in Bank. Effective Strategies to Use Opportunities and Mitigate Risks*, <https://home.kpmg/pl/pl/home/insights/2021/07/raport-ryzyka-zwiazane-z-esg-w-bankach.html> (dostęp: 16.08.2021).
- Kulińska-Sadłocha E. (2009), *Banki a zmiany klimatyczne*, [w:] *Finanse 2009 – Teoria i praktyka. Bankowość*, red. K. Brzozowska, S. Flejterski, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 175–182.
- Kulińska-Sadłocha E. (2010), *Zrównoważony rozwój – orientacja pokryzysowych strategii działania banków*, [w:] *Partnerstwo i Współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 485–495.
- Kulińska-Sadłocha E., Szambelańczyk J. (2014), *Rola i funkcjonowanie lokalnych instytucji kredytowych w Polsce w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Banki w społecznej gospodarce rynkowej w świetle doświadczeń z kryzysu i stanu rozwoju rynku finansowego*, red. S. Flejterski, A. Gospodarowicz, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe Zapol Dmochowski, Sobczyk, Warszawa–Szczecin, s. 159–175.
- Laskowska A. (2019), *Zielona obligacja skarbową jako perspektywiczny instrument rynku długu*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 382, s. 109–122.
- Milano R. (2011), *Social Banking: A Brief History*, [w:] *Social Banks and the Future of Sustainable Finance*, red. O. Weber, S. Remer, Routledge, New York, s. 15–47.
- Monnin P. (2018), *Central Banks and the Transition to Low-Carbon Economy*, CEP Discussion Notes, <https://www.cepweb.org/wp-content/uploads/2018/03/CEP-DN-Central-Banks-and-the-Transition-to-a-Low-Carbon-Economy.pdf> (dostęp: 3.08.2021).
- NGFS (2021), *Climate Scenarios for Central Banks and Supervisors*, https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/820184_ngfs_scenarios_final_version_v6.pdf (dostęp: 10.08.2021).

- OECD (2011), *Guidelines for Multinational Enterprises*, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-en> (dostęp: 12.07.2021).
- Pisano U., Martinuzzi A., Bruckner B. (2012), *The Financial Sector and Sustainable Development: Logics, Principles and Actors*, ESDN Quarterly Report No27, December, https://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2012-December-The_Financial_Sector_and_Sustainable_Development.pdf (dostęp: 1.09.2021).
- Przychodzeń W. (2013), *Zrównoważone przedsiębiorstwo*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) (2020), Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające rozporządzenie (UE) 2019/2088, OJ L 198, 18.06.2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32020R0852> (dostęp: 15.08.2021).
- Sustainable Banking Network*, https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/company-resources/sustainable-finance/sbn_guidancefrommembers (dostęp: 7.08.2021).
- Sztumski W. (2011), *Jak kształtować świadomość dla potrzeb ekologii i trwałego rozwoju*, „Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development”, t. 6 (1), s. 162–166.
- The Forum for Sustainable and Responsible Investment*, <https://www.ussif.org/pubs> (dostęp: 12.07.2021).
- UNEP FI (2018), *Rethinking Impact to Finance the SDGs*, <https://www.unepfi.org/wordpress/wp-content/uploads/2018/11/Rethinking-Impact-to-Finance-the-SDGs.pdf> (dostęp: 8.07.2021).
- UNEP FI (2019), *Principles for Responsible Banking. Guidance Document*, <https://www.unepfi.org/wordpress/wp-content/uploads/2019/09/PRB-Guidance-Document-Final-19092019.pdf> (dostęp: 3.09.2021).
- Weber O. (2012), *Sustainable Banking – History and Current Developments*, <https://ssrn.com/abstract=2159947> (dostęp: 8.07.2021).
- Wrochna P. (2018), *Ryzyko ekologiczne jako ryzyko społeczne. Na ile „rzeczywista” jest katastrofa klimatyczna?* „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I. Philosophy and Sociology”, t. 43, nr 1, s. 193–213.
- Zioło M. (2020), *Finanse zrównoważone. Rozwój, ryzyko, rynek*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Zioło M. (2017a), *Instytucjonalny i prawny wymiar zrównoważonego rozwoju oraz finansów zrównoważonych*, [w:] *Strefa finansowa wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju*, red. K. Raczkowski, M. Zioło, CeDeWu, Warszawa.
- Zioło M. (2017b), *Zarządzanie ryzykiem środowiskowym i jego znaczenie dla stabilności sektora bankowego*, „Problemy Zarządzania”, t. 15, nr (66), cz. 2, s. 92–106.